

Robertas Kudirka

DĖL FRAZEOLOGIZMŲ VAŽIUOJA STOGAS TIPO SEMANTIKOS IR PAPLITIMO

ANOTACIJA

Straipsnio tikslas – paanalizuoti frazeologizmo važiuoja stogas semantiką ir paplitimą. PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: frazeologizmas, semantinė analogija, idioma, stogas

ABSTRACT

The article analyses semantics of such a phraseologism as losing mind and its useage. KEY WORDS: stock phrase, idiom, semantic analogy, roof.

Frazeologizmas *važiuoja stogas* visai neseniai įsiveržė į lietuvių kalbos erdvę. Jis kalbos tvarkytojų buvo sukritikuotas ir atmetas argumentuojant, kad tai vertalas iš rusų kalbos – *kryžka, kryša pojechala (pošla)*. Dėl to abejonų nekyla, bet ką pasakyti apie šiuos junginius: *suklypęs stogas, kryptelėjęs (slinktelėjęs) stogelis, pakrypęs (nučiuožęs) stogas?* Tokių junginių paplitimas ir modifikacijos paskatino patyrinėti šių posakių semantiką. Esu užfiksavęs keliolika šnekamosios kalbos faktų:

1. *Vaikšto toks, suklypusiu stogu* [paliegęs];
2. *Žinai, tiek rūpėsčiu, tai ir laksto nuslinkusiu stogu* [išsiblaškiusi, paklaikusi];
3. *Na žinai, bobai stogelis kryptelėjęs* [kvanktelėjusi];
4. *O jam irgi stogas važiuoja* [praranda savitvardą], *rūpėsčių daug, piktas toks*;
5. *O aš po sesijos, nusikalęs, stogas nučiuožęs* [nusiabaigęs];
6. *Jis to raugo makt, stiklinę kitą, stogiukas tik čiūžti* [apsvaigo], *ir pradėjo kalbėti nesąmones*;
7. *Žinai, jam nuo mokslų stogelis slinktelėjęs* [kiek kvaištelėjęs], *kalba moksliškais žodžiais, nesuprasi*;
8. *Mokiaus, mokiaus, kaliau, pakrypo stogas* [nuvargau, nusilpo dėmesys], *spjoviau į viską ir išėjau pas draugelius*;
9. *Paskui pasėdėjom, nusiraminau ir stogas į vietą atsistojo* [praėjo sąmyšis, jaudulys, nerimas].
10. *Tas tai nesveikas, stogas pačiuožęs* [kiek kvaištelėjęs], *grybas kažkoks*.

Gali būti ir tik veiksmazodžio forma (iš *nučiuožęs stogas, pričiuožęs stogas*):

11. *Mūsų klasėje visi pačiuožę* [keisti, kuoktelėje];

12. *Jis toks pričiuožęs* [savitas, keistas].

Kartais žodis *stogas* pakeičiamas žodžiu *protas*:

13. *Gėrė, lakė kaip šuo, kur tu, žmogus, kasdien, ir pavažiavo protas* [pakriko nervai, sveikata];

14. *Einu prisilupęs namo, bet visai ne į tą pusę, protas buvo nuvažiavęs* [aptemęs], *tai kol parblūdijau*.

Vietoj žodžio *stogas* gali būti vartojamas *bokštas* (galbūt dėl didesnio vaizdingumo ir posakio *proto bokštas* „labai ne / protingas“ įtakos):

15. *Prisvaigęs buvau, bokštas pasviręs* [neblaivus, suirzęs], *tai kai rėžiau jam, nerinkdamas žodžių, net apšalo senis*;

16. *Bokštas nuvažiavęs* [nukvakęs], *dar jis karksi*;

17. *Iš pradžių galvojau, kad jis normalus, paskui pakalbėjom, žiūriu – pakrypęs bokštas* [kvaištelėjęs].

Pasitaikė ir beveik neatpažįtamų reinterpretacijų:

18. *Ką tu jam aiškinsi, matai, jam gegnės skečiasi ir čerpės slenka*.

Kitose kalbose šis frazeologizmas irgi egzistuoja. Žinoma, kiek kitokios išraiškos ir turinio konfigūracijos. Vokiečių kalboje su žodžiu *das Dach* „stogas“ yra tokie frazeologizmai:

1. *Bei jmdm. ist es unterm Dach nicht ganz richtig* = galvoj negerai; pažod. vert. „kam nors po stogu netvarkoj“ [9. P.114; 3. P. 243];

2. *Er hat gleich Feuer im Dach* = jis ūmaus būdo; pažod. vert. „jam tiesiog ugnis po stogu“ [3. P. 243].

Anglų kalboje žodžio *upper* „viršutinis“ antroji reikšmė yra „galva, protas“, taip pat posakis *one's upper storey(s)* „protas, smegenys“; pažod. vert. „viršutinis aukštas“. Su žodžiais *storey* „(namo) aukštas“ ir *roof* „stogas“ egzistuoja tokie idiomatiniai junginiai:

1. *Be gone in the upper storey* = ne visi namie; pažod. vert. „prapuolęs (dingęs) viršutinis aukštas“;

2. *Raise the roof* = 1) kelti triukšmą; 2) paklaikyti, pasiusti; pažod. vert. „kelti stogą“ [13. P. 726];

3. *Weak / wrong in the top storey* = ne viso proto; pažod. vert. „silpnas / blogas viršutinis aukštas“;

4. *He is touched the upper storey* = jam vieno šulo trūksta; pažod. vert. „jo viršutinis aukštas paveiktas“ [8. P. 905].

Prancūzų kalbos žodynai su žodžiu *toiture* „stogas“ pateikia tokį posakį: *onduler de la toiture* = būti prie beprotybės ribos; pažod. vert. „stogo judėjimas, svyravimas“ [16. P.1042].

Italai taip pat turi posakį su realija *tetto* „stogas“: *tetto in giu* = nenuovokus; pažod. vert. „stogas žemyn“ [12. P. 877].

Portugalų kalbos žodynuose prie žodžio *telha* pateikiamos reikšmės: *telha* 1) stogas; 2) manija, įkyri idėja. Su šiuo žodžiu yra toks frazeologizmas: *tem uma telha a menos* = trūksta vieno šulo; pažod. vert. „viena dalimi stoge mažiau“ [15. P. 784].

Kalbose paplitusi reikšmių *galva* : *stogas* semantinė izotopija kilusi iš pastato ir žmogaus struktūrų analogijos: *kūnas* : *namas* (visas) > *galva* : *stogas* (viršus). Asociatyvi metaforinė transpozicija – viršutinė namo dalis perprasminama nusakant žmogaus viršutinę dalį. Šia analogija besiremiančių frazeologizmų J. Paulausko [7] žodyne yra ne vienas:

1. *Įlaužtas sparas* – pusprotis, kvailokas: *Ir Martynas pasižadėjo būti kaip ir visi, gerti, valgyti, dainuoti, kad tik jo nepalaikytų su įlaužtu*

sparu [P. 251]. Tarmybės *sparas* atitikmuo yra *gėgnė*: *įžambi porinė ar pavienė stora kartis stogo dangai laikyti*.

2. *Pilioriai patrešo* – pakvaišo: *Iš visa ko matyti, kad vadinamieji pilioriai patrešo* [251]. *Piliorius* – tai statramstis, masyvi atrama iš plytų ar betono, kuri remia pastato skliautus, perdangas, kupolą [5. P. 326].

3. *Dešimto (penkto, vieno) balkio trūksta* – kvailokas: *Ką jis eis mokslą, kad jam vieno balkio trūksta* [250]. *Balkis* (= sija) – tai jungiamasis sienų, atramų elementas.

Dailės terminai kartais taip pat remiasi šia analogija: *šalmas* 1) apsauginis galvos apdangalas; 2) bokšto stogas [5. P. 406]. *Namas* simbolizuoja žmogaus kūną, ir simbolinės kūno bei namo sąsajos gali būti detalizuojamos, pavyzdžiui: namo fasadas atitinka žmogaus išvaizdą; stogas – galvą, sielą arba sąmonę [1. P. 174]. Ši kalbos sistemoje egzistuojanti analoginio vaizdavimo archajiškumą liudija namo vaizdinio – semantemos – kaip pasaulio modelio mitologiniai tyrinėjimai. Pastatas savo trinarę struktūra (pamatas-sienos-stogas) figūratyviai kartoja pasaulio modelio trinarįškumą (požemis-antžemis-dangus) [14. P. 162]. Stogo reikšmė aiškinama ne / uždengtumo opozicija, tai yra visa, kas „uždengta“, vertinama pozityviai, o kas „atidengta“ – negatyviai [11. P.177]. „Neuždengtumas“, neribotumas siejamas su chaosu ir pavojumi žmogui, o stogas saugo namą (žmogų) nuo išorinių veiksnių [17. P. 68]. *Namo* kiauru, sulūžusiu ir vėjo perpučiamu stogu (tai yra neapsaugoto nuo lietaus, nes drėgmė ir sukelia pastato irimą) simbolika remiasi ir frazeologizmo *vėjai (pusto) galvoje* reikšmė. Lietuvių kalbos žodyne užfiksuota tarmiška žodžio *stogas* reikšmė – „sudėjimas, ūgis, stotas“ ir pateikiami pavyzdžiai:

Kiek stogo, tiek ir proto;

Kokis stogas, tokis razumas;

Niekam verta, menko stogo ir būdelio visai blogo [6. P. 835].

Žmogaus sudėjimas (plg. pastato konstrukcija) šiuo atveju nusako tiek fizinę, tiek psichinę sveikatą ir harmoniją. Žmogaus sudėjimo ir įrenginio konstrukcijos lyginimu paremta ir šių frazeologinio

pobūdžio junginių reikšmė: *atsisukti varžteliams, trūkti varžtelių, būti be vieno varžtelio*. Jų reikšmė „būti pakvaišusiam“ suformuota asociatyviai perkeliant konstrukcijos netvirtumo, klībėjimo požymius žmogaus būsenai nusakyti.

Juk susiformavusių žodžio reikšmių, kai metaforizacijos pagrindą sudaro struktūros (formos) dalies panašumas, yra apstu. „Negyvojo“, daiktų pasaulio pavadinimai gali būti perkeliama žmogaus kūno dalims nusakyti:

- *skliautas* 1) siaurėjantis namo galas pastogėje, 2) organo ar jo ertmės linkis (Kaukolės skliautas);

- *dubuo* 1) apskritas, dubus indas, 2) liemens apačios kaulinis žiedas;

- *korpusas* 1) žmogaus ir gyvulio liemuo, 2) kokio nors įrengimo griaučiai, rėmai.

Ir atvirkščiai – žmogaus kūno dalių pavadinimai gali būti perkeliama į daiktų sritį:

- *koja* 1) galūnė, kuria žmogus ar koks kitas padaras eina, 2) baldo, įrankio atremiamoji dalis;

- *galva* 1) viršutinė (žmogaus) ar priekinė (kito gyvūno) kūno dalis, 2) koks nors apvalus daiktas; apvali storesnė daikto dalis; viršūnė, viršus;

- *petys* 1) kūno dalis nuo kaklo iki rankos, 2) drabužio dalis ties ta kūno vieta, 3) svarto dalis [2. P. 1993].

Patyrinėjus realijos *stogas* semantiką ir pasižvalgčius po kitas kalbas neatrodo, kad frazeologizmo *važiuoja stogas* kildinimas iš rusų kalbos ir kategoriška jo kritika yra labai korektiška [10. P. 18]. Kaip įrodyti, kad posakiai *slinktelėjęs stogas, suklypęs stogelis* konotacine reikšme „kvaištelėjęs“ (plg. *Po kelių metų narkotikų vartojimo iš žmogaus lieka tik griuvėsiai* su patarale *suklypusioj trobelėj – suklypus bobelėj*) prieštarauja kalbos sistemai? Manau, kad junginiai *suklypti (pakrypti) stogui, kryptelėti (slinktelėti) stogeliui* neprieštarauja kalbos sistemai ir yra tinkami vartoti konotacine reikšme „kvaištelėti“.

LITERATŪRA

1. Becker U. Simbolių žodynas. Vilnius, 1996.
2. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas (DLKŽ). Vilnius, 1993.

3. Deutsch – Russisches Wörterbuch (DRW). Москва, 1992.

4. Redenwendungen und sprichwortliche Redensarten / Wörterbuch der deutschen Idiomatik (Dude). Leipzig, 1992.

5. Dailės žodynas (DŽ). Vilnius, 1999

6. Lietuvių kalbos žodynas (LKŽ). Vilnius, 1984. T. 13.

7. *Paulauskas J.* Sisteminis lietuvių kalbos frazeologijos žodynas. Vilnius, 1995.

8. *Piesarskas B.* Didysis anglų – lietuvių kalbų žodynas. Vilnius, 1998.

9. *Schemann H.* Deutsche Idiomatik: die deutschen Redenwendungen im Kontext. Stuttgart, 1993.

10. *Vosyltė K* Ar vartotinas frazeologizmas *važiuoja stogas?* // Gimtoji kalba. 1994. Nr. 8 – 9.

11. *Байбурин А. К.* Жилище в обрядах и представлениях. Москва, 1983.

12. Итальянско – русский словарь (ИРС). Москва, 1972.

13. *Кунин А. В.* Англо – русский фразеологический словарь. Москва, 1984.

14. Мифы народов мира. Москва, 1997. Т. 2.

15. Португальско – русский словарь (ПРС). Москва, 1972.

16. Французко – русский фразеологический словарь (ФРС). Москва, 1963.

17. *Цивьян Т. В.* Дом в фольклорной модели мира (на материале балканских загадок) // Труды по знаковым системам. Тарту, 1978. Т. 10.

Robertas Kudirka

ON PHRASEOLOGISMS SUCH AS LOSING MIND TYPE OF SEMANTICS AND ITS USAGE

Summary

In colloquial speech the phrase *važiuoja stogas* doesn't contradict the system of Lithuanian language; thus, the phrase can be used as a figurative meaning of "losing mind."

Recenzavo dr. Danutė Balšaitytė